

LORETA JAKONYTĖ

Rėmai seni, portretas atnaujintas

Archajika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sqvartose: Straipsnių rinkinys, sud. Saulė Matulevičienė, Audinga Peluritytė-Tikuišienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 164 p., ISBN 978-9955-33-382-1

Knygos pratarinė žada daug: atnaujinti Marcelijaus Martinaičio kūrybos tyrimus ir net pasiginčyti su „chrestomatiniiais autoritetais“: Pažadas masinantis ir neabejotinai aktualus, nes, nepaisant storoko kritikos pluošto ir tokių mokslininkų kaip Rimvydas Šilbajoris, Algirdas Julius Greimas, Živilė Bilaišytė, Viktorija Daujotytė ar Kęstutis Nastopka (pastarieji du dalyvauja ir aptariamame leidinyje) akylumo, šio poeto ir eseisto tekstai dar anaip tol nėra pakankamai išskvarbyti. Juoba analizės „objektas“, pralenkdamas tyrinėtojų tempus, aktyviai teberašo (jau publikavus literatūrologų *Archajiką ir modernybę*, kitąmet pasirodė rašytojo „biografinių užrašų“ knyga *Mes gyvenome*, 2009).

Leidinio pavadinimas, tiesa, naujumo nepabrėžia ir Martinaičio kūrybą apkraštuoja jau daugmaž nusistovėjusiais interpretaciniais rėmais – archaika ir modernybė. Devynių mokslinių straipsnių rinkinyje neišvengta retsykais pakartoti iš ankstesnių tyrimų žinomas tezes, ypač apie poezijos mitiškumą, „žemiškumą“, gamtiškumą, sąsajas su tautosaka, bendruomeninio ir individualaus dermę, apie Kukučio dvilypumą, paradoksalumą ar kūno mainymąsi (neatsispyrus šio veikėjo įtaigai vietomis leidžiamasi net atpasakoti *Kukučio balades*, kurias skaitytojai, atrodytų, jau moka atmintinai). Vis primenamas ir įprastas požiūris į archaikos ir modernizmo kultūrinius vaidmenis sovietmečiu, kuomet pirmoji reiškė tikrumą, o antrasis – ideologinį pasipriešinimą ir kūrybinę laisvę. Kaip neretai pasitaiko konferencijų pagrindu išleistuose rinkiniuose (aptariamasis sudėtas po konferencijos, kurią 2006 m. surengė Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra), esama ir reikšmingų pastebėjimų, ir paviršutiniškesnių samprotavimų. Ši recenzija radosi iš naujumo intrigos ir paieškų.

Svarus rinkinio įnašas – pradėti gvildinti ligi tol bemaž nenagrinėti objektai, tarp kurių buvo praleistas net atskiras žanras. Jūratė Sprindytė ryžosi pirmąkart

aprepti visą Martinaičio eseistiką, apčiuopti net šešių stambių knygų bendrastį. Ašiniu aspektu iškėlusį mentalitetą, ypatingą dėmesį skirdama namų vaizdinui, autorė perskaito Martinaičio esė kaip lietuvių mentaliteto rekonstrukciją nuo baltiškųjų ištakų iki šių dienų, kaip „beveik 1400 puslapių apimties kultūros istorijos kompendiumą“ (p. 70). Kertinis straipsnio apibendrinimas teigia, jog lietuvių mentalitetą pagal Martinaitį sudaro „etniškumas, agrarinė sankloda, mitiniai archetipai, meditacija, neryžtingumas, veiksmo ir pragmatikos stoka“ (p. 81). Knyga *Tylintys tekstai* (2006) prideda sąmonės ir elgsenos anomalijas, išlindusias sovietmečiu, kai „bendruomenė tapo minia“: paklusnumas, baimė, pavydas, kerštingumas, alkoholizmas. Svarbiausia vertinamoji straipsnio išvada skelbia, kad Martinaičiui būdinga konstruktyvi intencija, rūpinimasis „strateginiais nacionalinės savasties dalykais“ (p. 70), staigi esmės pagava ir jos tiksliai raiška glaustomis metaforomis. Tuo jo tekstai pelno išskirtinę vietą šiuolaikinėje eseistikoje (anot Sprindytės, sumizeriškėjusioje) ir laikytina itin reikalinga intelektualiajia žanro atšaka.

Nagrinėtų Martinaičio kūrinų sąrašą taip pat papildo Viktorijos Daujotytės straipsnis apie eilėraščių rinkinį *K.B. Įtariamais* (2006). Mokslininkė savaip, išradingai, šio poeto tyrimams šviežiai pasitelkia Paulio Ricoeuro įtarumo hermeneutikos sąvoką ir atskleidžia knygos pasaulėvaizdžio specifiką: dvigubas įtarumas („esu įtariamais ir pats įtarinėju“, p. 9; ši sema ateina iš politinio gyvenimo, tačiau individualizuojama kultūrine-literatūrine patirtimi), egzistencijos netikrumas, realybės stygius, groteskiškas šaržavimas, autoriaus sampratos neaiškumas ir metafizinė kūrėjo kaltė. Šios knygos ištakas Daujotytė regi 1996-aisiais išleistame rinkinyje *Atrakinta*, o daugybinę K.B. figūrą iš dalies giminiuoja su Kukučiu, tik naujasis veikėjas jau susijęs ne su okupacijos, o su laisvės paradoksis, „su reklaminėmis laisvės nelaisvėmis“ (p. 11). Pasirėmusi poeto žodžiais, šiuolaikinėje kultūroje mokslininkė fiksuoja grįžtamąjį pasakojimą – tarsi įvija sukasi ne tik Martinaičio, bet, pavyzdžiui, ir Juozo Apučio, išleidusio novelių tomą *Vieškelyje džipai* (2005), kūrybinė vaizduotė.

Papildyta, atnaujinta *Kukučio baladžių* interpretacija yra antrasis svarbus straipsnių rinkinio štrichas literatūrologiniame Martinaičio portrete. Rimantas Kmita ją stipriai politizuoja ir ciklą siūlo skaityti kaip „politinį groteską, karnavališkai apverčiantį oficialias ideologines vertybes, demaskuojantį konkrečius totalitarinės valstybės bruožus, įtraukiantį kai kurias realijas“ (p. 103). Tokia prieiga atrodo perspektyvi nagrinėjant sovietmečio literatūrą, nes padeda atkreipti

dėmesį į anksčiau nepastebėtus reiškinius ar patikslinti jų niuansus, pavyzdžiui, kad *Kukučio baladėse* „labai platus galios žodynas ir dažni jos vaizdiniai: daboklė, karas, gaisras, prievarta, nuolatinė baimė, persekiojimai, savo veido ir savo balso praradimo leitmotyvai“ (p. 104). Martinaičio poetikoje ir apskritai XX a. 7–8-ojo dešimtmečių literatūroje Kmita atpažįsta įvairias grotesko rūšis: liaudiškąją (pagal Michailą Bachtiną), klasikinę, techninę, priskiria joms politinį turinį ir socialinį poveikį, laiko ne tik estetinėmis to meto naujovėmis, bet taip pat modernėjančio sąmoningumo ženklu.

Audinga Peluritytė-Tikuišienė, atlikusi efektyvią ir efektingą lyginamąją analizę, pristato Kukučio dvynį lenkų literatūroje – poeto Zbigniewo Herberto veikėją Poną Cogito (poezijos knyga tokiu pavadinimu išėjo 1974; *Kukučio baladės* išspausdintos trejais metais vėliau). Supažindinusi su Herberto kūryba, kruopščiai susumavusi lenkų kritikų vertinimus, tyrinėtoja nuodugniai atskleidžia stebėtiną literatūrinį sinchroniškumą. Skirtingose tradicijose (Vakarų filosofijos, krikščionybės ir baltiškųjų, Senosios Europos mitų), bet drauge totalitarizmo laiku gimę personažai turi daugybę panašumų: abu paradoksaliai neišsitenka savyje, abiems būdinga nuostaba „iš filosofinio nusiteikimo“ ir gebėjimas „filosofinės minties ištarne apibendrinti savo kūno ir dvasios patirtis“ (p. 113), abiejų luošas kūnas, bet sveikas protas. Drauge Peluritytė-Tikuišienė nurodo esminį skirtumą: Kukučiui būdinga heidegerinė patybės problema, o Ponui Cogito – dekartiškoji problemika.

Stengiamasi revizuoti ir kitų eilėraščių interpretacijas. Aušra Jurgutienė su užsidegimu ginčija Greimo atliktą kūrinio „Ašara, dar tau anksti“ analizę, postruktūralistiškai (dekonstrukciškai) priekaištaudama struktūralizmui (semiotikai) dėl tariamo objektyvumo, „tekstinio fundamentalizmo“ ir žodžio reikšmių šališkos atrankos. Autorė siekia atidengti Greimo „skaitymo sprūdžius ir atsineštinių kontekstų poveikį“ (p. 33) bei paneigti, jog tas Martinaičio eilėraštis sukurtas maldos forma. Analitiniu kibumu, choleriška stilistika ir savų „atsineštinių interesų“ įtaka (ypač Jacques'o Derrida priesaku rašyti „laikantis daugybiškumo ir skirtingumo principo ir išviešinant rašto daugiakalbiškumo efektą“, p. 41) patrauklus straipsnis pirmiausia aktualus lietuvių literatūrologijos istorijai, o Martinaičio kūrybos tyrimams įdomi Jurgutienės hipotezė, kad „Ašara, dar tau anksti“ artimesnė raudos žanrui.

Greimo atradimais ir įrodymais kur kas labiau pasikliauja Kęstutis Nastopka straipsnyje lakoniškiausiu ir pradžioje mįslingai skambančiu pavadinimu „Veiklos

įprasminimas“: Kritikas pasiremia Greimo teiginiu, kad tame pačiame eilėraštyje „Ašara, dar tau anksti“ glūdi tam tikros abstrakčios semantinės struktūros, dvi viena kitą papildančios programos: būties pastovumo geidimas ir veiklos troškimas. Šiuokart neieškodamas kitų naujovių, Nastopka gausiais pavyzdžiais parodo, jog tos dvi priešingos tendencijos būdingos ir kitiems Martinaičio tekstams.

Kitaip nei didelė dalis ankstesnės kritikos, kuri stropiai sudarinėjo Martinaičio poezijos įvaizdžių registrą ir aiškinosi jų reikšmes, šis straipsnių rinkinys inicijuoja gana platų ir įvairialypį Martinaičio kūrybos kontekstų atnaujinimą, nuo jau minėtos paralelės su lenkų literatūra, kone kiekviename rašinyje prisimenamo sovietmečio („laikų sąvartų“; anot knygos paantraštės), nūdienės kultūros iki universalių filosofinių kategorijų. Antai Regimantas Tamošaitis pritaiko Martinaičio poezijai svaigiai erdvią matuoklę: priešpriešą tarp dviejų mąstymo krypčių – idealistinės platoniškosios ir materialistinės natūrfilosofinės. Nutoldamas į ilgus ekskursus apie senovės indų mitologiją, gyvybės pradų sampratą, gyvenimo archetipą, mitinį kosmosą ir chaosą, gamtos ratą, sakralinį laiką ir vis grįždamas prie eilėraščio „Prisiminimas (Serbenta)“; autorius mano, jog Martinaičio poezijos unikalumą sudaro „epistemologinis maištas, idealistinės matricos pakeitimas natūralistine, archetipinės tikrovės rekonstrukcija, sugrįžimas prie archajinio ir chtoniškojo sąmoningumo“ (p. 125). Nors tokių talpių opozicijų matrica beveik vienodai gerai tinka skirtingos faktūros tekstams, o kai kurie apibendrinimai neišvengiamai įgyja skaidančio kategoriškumo (pavyzdžiui, kad „kaimiškąją patirtį poetas iškelia kaip autentišką būtį prieš dirbtinius idealizuojančiosios civilizacijos reiškinius“; p. 125), vis dėlto su tokiais stambiomis paradigmomis sugretinti Martinaičio „smulkieji“ lietuviški dydžiai – Serbentos upelė, kaimas, Sekminės, drobė, dalgis, kibiras, rugiai – darsyk atsiveria žaviai ir kitoniškai.

Visuotinai sutariama, jog tyrinėjant XX a. 7–8-ojo dešimtmečių literatūrą yra nepaprastai svarbu apčiuopti ryšius su kitais menais, todėl sveikintinas leidinio sudarytojų Audingos Peluritytės–Tikuišienės ir Saulės Matulevičienės sprendimas įtraukti muzikologės, tautiškumo ir modernumo konstrukcijų žinovės Rūtos Gaidamavičiūtės straipsnį. Pats savaime turiningas, Martinaičio tyrimams jis vis dėlto teikia minimalią naudą, nes autorė detaliai atskleistas Broniaus Kutavičiaus muzikos ypatybes su poeto kūryba sieja tik probėgšmiai, gana formaliai ir pernelyg subendrintu lygmeniu, pavyzdžiui: „Į miesto kultūrą jis [Kutavičius – *LJ*] įneša gamtos žmogaus pajautą ir tuo yra artimas poetui Marcelijui Martinaičiui, į miesto kultūrą taip pat atsinešusiam kaimietiškąją pasau-

lėjautą.“ (p. 152) Tvirtesnes jungtis skaitytojui tenka pamatyti pačiam. Tačiau iš Gaidamavičiūtės galima perimti termino taiklumu pasižymintį vaizdingą žodį nusakyti vienam iš sovietmečio kultūros reiškinių – socialistinio realizmo *pliurė*. Be to, muzikologė pasiūlo viliojantį sumanymą kitam tyrimui: pasiaiškinti Marcelijaus Martinaičio ir jo brolio kompozitoriaus Algirdo Martinaičio „kūrybos ištakas ir tolesnės veiklos sankirtas“ (p. 140).

Rinkinyje tapomo Martinaičio portreto antrajame plane nenumatyti sąsambiai tarp straipsnių rutulioja savarankišką siužetą. Startuodami su skirtingomis prielaidomis ir nagrinėdami skirtingus šaltinius, tyrinėtojai neretai susitinka prie panašių išvadų, pavyzdžiui, Kutavičiaus kūryboje taip pat aptinkama „tautinio mentaliteto restauracija“, o Kukučio pasaulėžiūra Pono Cogito akivaizdoje pasirodo bemaž tokia pati, kaip matuojant didžiosiomis mąstymo paradigmos: Kukutis ignoruoja „graikų filosofijos, *logos* ir Platono inicijuojamą pažinimo akciją“ (p. 123). Ypač dažnai iškyla Ezopo kalbos sąvoka, kurią dauguma *Archajikos ir modernybės* autorių vartoja įprasta reikšme apibūdinti sovietmečio literatūros alegoriškumą. Tačiau ją labai įdomiai ir aktualiai suproblemina Dalia Satkauskytė, įsitikinusi, jog „nepakanka tyrinėti Ezopo kalbą kaip politines alegorijas kuriančią tekstinę strategiją – pravartu ją tyrinėti kaip sovietiniam laikotarpiui būdingos komunikacinės situacijos rezultatą“ (p. 85). Informatyviai apžvelgusi, kaip terminas (o gal tik metafora) suprantamas lietuvių moksle, autorė išsamiai atskleidžia Martinaičio požiūrį į Ezopo kalbą ir jį papildo, su juo diskutuoja. Rašytojas tarp ezopinės ir poetinės kalbos išvelgė struktūrinę ir funkcinę giminystę, o Satkauskytei atrodo, kad jos yra kone priešybės, nes Ezopo kalba „atsiranda ne iš tekstinės autoreferencijos, o iš didesnio nei įprasta konteksto įsiterpimo, iš komunikacinių komplikacijų“ (p. 90). Tolesniems sovietmečio literatūros tyrimams ypač vertingas autorės pasiūlymas nagrinėti kol kas visiškai miglotą Ezopo kalbos skaitytoją ir reikšmės su(si)kūrimo mechanizmą. Satkauskytė kviečia svarstyti, „ar ezopinei skaitymo situacijai irgi nebūdingas tam tikras šizofreniškumas, to, kas tekste neparašyta ‚priskaitymas‘ arba skaitymas eliminuojant ar minimalizuojant pačios literatūros kodą“ (p. 92), kai teksto neapibrėžtumai užpildomi kolektyviniais skaitymo kodais, užgožiančiais individualų santykį. Šį reiškinį ir apskritai sovietmečio literatūrą mokslininkė ragina analizuoti ne aprašant literatūrines technikas ar šifruojant konkrečius įvaizdžius, o sistemiškai nagrinėjant literatūrinio lauko struktūrą bei dalyvių sąveikas. Beje, Satkauskytė, antrindama kitiems rinkinio autoriams, pabrėžia ne tik Martinaičio

poezijos didelį meninį tankį, bet ir įvairių kitų tekstų (esė, interviu, komentarų ir pan.) refleksyvumo kokybę – toliaregišką įžvalgumą, asmeninių nuoskaudų neafišuojančią požiūrį, ramų balsą. Jie pasitarnauja ne tik kaip tanki medžiaga tyrimams, bet ir kaip originalių idėjų santalka.

Knygai pradinį postūmį davė ne mokslinis domesys, o graži biografinė su-kaktis – poeto 70-metis, tačiau ji nenuslopino straipsnių analitiškumo ir leidinio neaptraukė panegirikos žėručiu. Na, gal tik pačiu tauriausiu: „Marcelijus Martinaitis – tai lyg bendrinis vardas, lietuvių kultūros ženklas, tautinės tapatybės simbolis, žemdirbio dvasios įsikūnijimas eilėraštyje.“ (Tamošaitis, p. 126) Leidinys iš tiesų pagilina Martinaičio kūrybos supratimą, papildo ligšiolinius tyrimus naujais objektais, aspektais ir interpretacijomis, pradeda naujais rakursais ju-dinti kontekstus. Kartu palieka erdvės tolesniems darbams, pavyzdžiui, portreto kompozicijai praverstų specialus inkluzas apie Martinaičio literatūros kritiką ar folkloro analizės įrankius. Ypač tikslinga tęsti rinkinyje energingai užmegztą dalykišką dialogą su ankstesne kritika, o karštai polemizuojant būtų sveika prisiminti pusrimtę poeto pastabą, pasakytą komentuojant eilėrašį „Kukutis, baig-damas paskutinį savo gyvenimą“: „Nuo tų mano samprotavimų baladei nebus nei geriau, nei blogiau: kokia buvo, tokia ir liks. Tik dabar ji bus apmatuota...“¹

P.S. Knygos aprėdo kuklumas ar maketo ankštumas neverti minėti, nes jie tik bylo apie parengėjų striukas lėšas, tačiau nenutylėtina akademinėi leidyklai ir rinkinio redaktorei gėdinga klaidų gausa, pradedant knygos antrašte („archaika“ turi būti rašoma be „j“). Vilniaus universiteto leidyklos tomas panašus į mėgėjų UAB'o gaminį: supainiotos išnašos, nesuderinti linksniai, dingę kableliai, nelie-tuviškos kabutės, skaitmenys vietoj raidžių ir krūva kitokių riktų. Net „tyrinėji-mų laukas“ čia virto „tyrinėjimų auka“ (p. 85).

---

1 Marcelijus Martinaitis, „Apmatuotas Kukučio gyvenimas“, in: *Marcelijus Martinaitis: Kūry-bos studijos ir interpretacijos*, sudarė Jurga Perminaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 190.